

خرید دین در فقه و حقوق ایران

تالیف

مهدی خان بیکی

(دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان)

دکتر داود داداش نژاد

(عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان)

برگرفته شده از پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان

انتشارات قانون یار

۱۳۹۶

سرشناسه	: خان‌بیک، مهدی، ۱۳۶۵
عنوان و نام پدیدآور	: خرید دین در فقه و حقوق ایران / تألیف مهدی خان‌بیک، داود داداش‌نژاد
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات قانون یار، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری	: ۱۰۶ ص
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۹۶-۶۱-۹
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: بیع دین
موضوع	: Debt sales
موضوع	: بیع دین (فقه)
موضوع	: Debt sales - Islamic law
شناسه افزوده	: داداش‌نژاد، داود، ۱۳۴۹
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۶ ب۶/۱۹۸ ج۸خ BP۲
رده بندی دیویی	: ۳۷۹/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۷۶۱۶۳۸

انتشارات قانون یار

خرید دین در فقه و حقوق ایران

تألیف: مهدی خان‌بیک - دکتر داود داداش‌نژاد

ناشر: قانون یار

ناظر فنی: محسن فاضلی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۱۰۰ جلد

قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان

شابک: 978-600-8796-61-9

تلفن مرکز پخش

۰۲۱۶۶۹۷۹۵۱۹ ۰۲۱۶۶۹۷۹۵۲۶

فهرست مطالب

۷.....	مقدمه
۱۱.....	فصل اول
۱۱.....	پیشینه تاریخی، تفاوت‌ها و دیدگاه‌ها
۴۱.....	فصل دوم
۴۱.....	اعتبار معامله دین در فقه و حقوق ایران
۸۱.....	فصل سوم
۸۱.....	آثار خرید دین
۱۰۰.....	منابع

به پاس تعبیر عظیم و انسانی شان از کلمه ایثار و از خود گذشتگان.
به پاس عاطفه سرشار و گرمای امید بخش وجودشان که در این سرد ترین
روزگاران بهترین پشتیبان است.
به پاس قلب های بزرگشان که فریاد رس است و سرگردانی و ترس در
پناهمان به شجاعت می گراید.
به پاس محبت های بی دریغشان که هرگز فروکش نمی کند.
انان که ناتوان شدند تا ما به توانایی برسیم....
موهایشان سپید شد تا ما رو سفید شویم....
و عاشقانه سوختند تا گرما بخش وجود ما و روشنگر راهمان باشند...
این مجموعه را به پدر.مادر.همسر عزیزم و دلبندم تقدیم می کنم

مقدمه

در ایران تا پیش از انقلاب اسلامی، نظام بانکی بر پایه اصول نظام اقتصادی سرمایه‌داری و براساس هدف‌های سودجویانه سرمایه‌گذاری خصوصی و خارجی پایه‌گذاری شده بود. به دنبال پیروزی انقلاب اسلامی، لزوم استقرار نظام اقتصادی اسلامی به عنوان یکی از ضرورت‌های اساسی کشور مطرح شد. مهمترین اقدام عملی در این جهت می‌توانست ریشه‌کن کردن ربا از سیستم بانکی کشور باشد. در سال ۱۳۶۱ لایحه عملیات بانکی بدون ربا در جهت حذف بهره و انطباق عملیات بانکی با موازین اسلامی تقدیم مجلس شورای اسلامی شد که در تاریخ ۱۳۶۲/۶/۸ به تصویب رسید. در نتیجه با توجه به این قانون و آیین‌نامه مربوطه، بهره به کلی از عملیات بانکی کشور حذف شد.

در قانون جدید ابزارهای اعطای تسهیلات اغلب در تبصره ماده ۳ ذکر و در آیین‌نامه اجرایی قانون مذکور و همچنین دستورالعمل‌های مربوطه تشریح گردیده‌اند، ماهیت اساسی ابزارها در نظام بانکی نوین بانکی مبنی بر عقود اسلامی، معاملات و قواعد شرعی و در نتیجه محو بهره از سیستم بانکی است. بانک به عنوان وکیل سپرده‌گذاران عمل کرده و به نیابت از ایشان و براساس یکی از عقود اسلامی نیاز مالی ایشان را برطرف می‌کند.

یکی از عملیات کوتاه مدت بانکی در ارائه تسهیلات، تنزیل اسناد تجاری (خرید دین) است. مجوز این امر توسط بانک‌ها در جلسه ۴۷۱ شورای پول و اعتبار مورخ ۶۱/۸/۲۶ به تصویب رسید و در پی آن در شورای نگهبان مطرح و با اکثریت آرا مغایر موازین شرعی و قانون اساسی شناخته نشده است.

دین در لغت به معنای وام یا بدهی است که در سررسید معینی پرداخت شود. «دین» از منظر مشهور فقهای شیعه چیزی است که به سبب قرض یا بیع یا اتلاف یا جنایت یا نکاح یا نفقه زوجه در ذمه ثابت باشد؛ بر این اساس هر دینی، قرض تلقی می‌شود. منظور از بیع دین این

است که ما می‌توانیم دینی را که به عهده کسی داریم، به کس دیگری بفروشیم. به بیان ساده‌تر، طلبکار که از بدهکار چک یا سفته دارد، می‌تواند این چک و سفته یا هر سند بهادار دیگری را که وصول طلب طلبکار را برای مدتی دیگر به تاخیر انداخته، با قیمت کمتر یا مساوی آن به مدیون یا شخص ثالثی بفروشد. وجود این شخص ثالث، سبب شده تا بین فقها در رابطه با خرید دین اختلاف نظر به وجود آید.

این عقد جزو عقود مبادله‌ای است یعنی نرخ سود در این عقد معین است؛ بنابراین در فقه اسلامی عقد خرید دین نیز مانند سایر عقود اسلامی دارای مفهوم و قواعد خاص خودش است و آن بدین صورت است که فردی از فرد دیگر کالایی می‌خرد و در قبال آن چکی از خریدار (مثلاً به مبلغ ۱۰ میلیون تومان و شش ماهه) دریافت می‌کند، فروشنده می‌تواند آن چک را به شخص دیگر واگذار (مثلاً ۹ میلیون تومان) و نقد کند که نام این معامله را بیع دین به شخص ثالث پایین‌تر از مبلغ اسمی می‌گویند که مورد تایید مشهور فقهاست.

در حالت دیگر همین چک را به مدیون می‌فروشد که نام آن را بیع دین به مدیون می‌نامند که مورد تایید همه فقهاست که معمولاً در بحث بانکی مورد اول یعنی بیع دین به شخص ثالث مرسوم است.

از نظر فقهی قرارداد خرید دین در طول تاریخ محل بحث و گفت‌وگو بوده و اکثر فقهای شیعه آن را قبول دارند. اما بعضی از فقها آن را قبول ندارند.

مجاز شدن خرید دین نزد برخی فقها به عنوان یکی از ابزارهای اعطای تسهیلات به دلیل استفاده از آن در قالب یکی از عقود خاص به نام «بیع دین» است. ولی علیرغم این امر به دلیل شبه ربوی که وجود دارد استفاده از آن در سال ۱۳۶۷ متوقف گردید و از اواخر سال ۱۳۸۱ استفاده از این ابزار توسط بانک‌ها، از طرف بانک مرکزی دوباره مطرح گردید و در حال

حاضر بانک‌ها با توجه به سرمایه خود می‌توانند اقدام به تنزیل اوراق تجاری مشتریان خود نمایند.

اهمیت این ابزار از آنجاست وقتی که اوراق بهادار تجاری نظیر سفته، برات و چک در بازار پول رسمی (بانک) قابلیت تنزیل را نداشته باشند تأمین نقدینگی روزمره مورد نیاز واحدهای اقتصادی و تجاری از طریق بازار پول غیررسمی به عبارتی از طریق تهیه پول از افرادی که پول خود را به مرابحه می‌دهند صورت می‌گیرد و معمولاً در اطراف هر بنگاه اقتصادی و واحدهای تجاری تعدادی از این وام‌دهندگان وجود دارند. به همین سبب تا زمانی که اسناد تجاری قابل تبدیل به پول نباشند نه تنها مشکل نقدینگی و کمبود «سرمایه در گردش» بنگاه‌های اقتصادی و بازارهای ایران حل نشدنی باقی خواهد ماند، بلکه همواره موجب پیگیری سیاست‌های انبساطی پولی و در نتیجه متورم شدن اقتصاد پولی کشور می‌گردد. با وجود این، مشکل نقدینگی بنگاه‌های اقتصادی با تزریق دایم پول به اقتصاد از طریق افزایش پایه پولی و رشد نقدینگی میسر نیست چرا که اگر همه امکانات بانک مرکزی و دولت در خدمت تأمین کسری «سرمایه در گردش» مورد نیاز واحدهای صنعتی و تجاری قرار گیرد باز هم نیاز به پول در این گونه فعالیت‌ها مرتفع نخواهد شد؛ زیرا اولاً همواره فروش‌های مدت‌دار وجود دارد و اسناد بهادار تجاری همیشه جزئی از دارایی بنگاه‌ها محسوب می‌گردد، ثانیاً اعتبار تنزیل اسناد تجاری در نظام بانکی معمولاً شرایطی بر بنگاه‌های اقتصادی تحمیل می‌کند تا آنها محدوده فروش مدت‌دار را با اعتبار بانکی خود تطبیق دهند و الزاماً چون ضامن اوراق تنزیل شده در بانک، واگذارنده آنهاست. لذا بنگاه‌های اقتصادی در معاملات مدت‌دار احتیاط لازم را به عمل می‌آورند تا عملیات تجاری خود را با کسانی انجام دهند که اسناد تجاری آنها معتبر باشد و به اعتبار تجاری واگذارنده اسناد تجاری آسیب نرساند. لذا ساختار روابط تجاری و مالی از

استحکام لازم برخوردار می‌شود و سفته، برات‌های واخواسته و چک‌های برگشتی کاهش می‌یابد.

در مجموع با توجه به مطالب ذکر شده، باید اذعان کرد امروزه خرید دین یکی از مهمترین ابزار اعطای تسهیلات است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به دلیل شبهاتی که در ماهیت آن وجود دارد از این ابزار کمترین استفاده شده است. در این تحقیق به بررسی این عمل در نظام بانکی و پولی ایران می‌پردازیم.

فصل اول

پیشینه تاریخی، تفاوت‌ها و دیدگاه‌ها

۱-۱ پیشینه تاریخی

بیع بلحاظ تاریخی، در نظام‌های حقوقی پیش از اسلام نیز قابل بررسی است چرا که داد و ستد از کهن‌ترین ارکان تمدن بشری بحساب می‌آید و بیع صرفاً ناظر به بخشی از داد و ستد است. اگر بیع در تعریف حقوقی‌اش به معنای مبادله‌ی کالایی در برابر عوض معینی باشد، باید در نظر داشت که بخش مهمی از جابجایی اموال، خصوصاً در جوامع ابتدایی، جابجایی‌هایی خارج از دامنه‌ی بیع و عموماً در چارچوب هبه بوده است. حتی در مواردی که جامعه بیشتر به سوی جابجایی در قالب داد و ستد سوق یافته است، بسیاری از جوامع متقدم، معامله‌ای از نوع صلح را بر بیع ترجیح داده‌اند.

بنای بیع بعنوان گونه‌ای از مبادله و تبدیل به رایج‌ترین آن در معاملات مالی، نیازمند وضع قوانینی در این باره نیز بوده است. تا زمان رواج هبه و صلح کمتر نیازی به چنین قوانینی احساس می‌شده است و با افزوده شدن به اهمیت بیع، به اقتضای ماهیت غیرتبرعی آن، وضع قوانین ضروری گردیده است باید توجه داشت که افزایش اهمیت بیع، در ارتباط مستقیم با پیدایی و اهمیت یافتن تجارت همچون یک حرفه بوده است.

بعنوان نمونه، می‌توان چنین تلازمی را در جامعه‌ی سومر، در دوره‌ی ایسین و لارسا مشاهده کرد و کهن‌ترین نمونه‌های قوانین وضع شده درباره‌ی بیع، عملاً قدیم‌ترین قوانین مکتوب شناخته شده در تاریخ جوامع بشری است. برای نمونه در قانون نامه‌ی حمورابی که در بابل در سده‌ی ۱۸ ق م وضع شده، هرچند بسیار بسیط و مجمل کوشش گردیده است که در موارد تنازع، مرافعات مربوط به بیع را حل و فصل نماید.^۱

در ایران باستان نیز قوانین مربوط به بیع فروع نسبتاً گسترده‌ای یافته بود. تفکیک پیمانهای شفاهی از پیمانهای دست‌مشتی و تقسیم بیع براساس ارزش کالای موضوع معامله، ریشه در عصری کهن و تعالیم اوستایی دارد. شاید بتوان گفت از میان کتابهای چندگانه اوستایی از گانه‌ها گرفته تا یسنا و یشت‌ها و خرده اوستا و وندیداد، کتاب وندیداد است که مطالب مربوط به بیع را در آن می‌توان یافت. چرا که کتاب وندیداد کتاب شرعی و حقوقی زردشتیان بحساب می‌آید.^۲

یهودیان نیز به این مسئله اهمیت بسیار می‌دادند. و مباحث مربوط به خرید و فروش را در کتاب تلمود قرار داده‌اند.^۳

در قانون نامه‌ی یوستی نیانوس، امپراتور بیزانس نیز، بیع ذیل عقود مبتنی بر تراضی جای گرفته است، بدین معنا که به صرف تراضی طرفین منعقد گردیده است و نیازمند حضور متعاهدین، کتابت و تسلیم چیزی نبوده است. درباره‌ی عقد بیع در داد و ستدهای رایج در میان عرب پیش از اسلام، باید گفت که قدیم‌ترین نمونه‌های قوانین مربوط به بیع، در برخی نوشته‌های برجای مانده از ملوک سبا و مأرب در حدود ۳۰۰ سال پیش از ظهور اسلام به چشم می‌خورد. نظر در موضوعات جزئی و دقیق مورد بحث در این فرمان، همچون وظایف خریدار

۱) ویلم وان لون، هندریک، ۱۳۸۸، داستان بشر، ترجمه‌ی محمدعلی جمالزاده، تهران، سخن، صص ۶۴-۴۹.

۲) پوردوود، ابراهیم، ۱۳۷۸، مقدمه‌ی وندیداد، تهران، اساطیر، صص ۷ الی ۹.

۳) اپستاین، ایزیدور، ۱۳۸۵، یهودیت، ترجمه‌ی بهزاد سالکی، تهران، موسسه‌ی پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ص ۹۵.

و فروشنده، حکم حیوان تلف شده پیش از قبض، خیارات و مانند آن، بنحوی گویاست که چه اندازه موضوع احکام بیع در معاملات آن عصر شایان اهمیت بوده است. نکته‌ی دیگری که باید به آن توجه داشت اینکه اگر تاریخ خاندان پیامبر مکرم اسلام را بخوانیم، پیوند بنی‌هاشم با شغل تجارت را بخوبی ملاحظه می‌کنیم که این خود جایگاه بسیار با اهمیت سلسله‌ی بیع در حقوق اسلامی را نشان می‌دهد.^۱

به هر روی گسترش تجارت میان عرب جاهلی بخصوص از زمان خسرو انوشیروان، اقتضا داشت تا قوانین شکل یافته درباره‌ی بیع و فروع آن پدید آید. چنین قوانینی، فارغ از قوانین پیشین شناخته شده در سرزمین‌های مجاور نمی‌توانست باشد، هرچند لازم بود تا اقتضانات تجارت رایج در شبه جزیره عربستان در بومی سازی آنها منظور گردد.

در دورانی نزدیک‌تر به صدر اسلام، شاید بهترین منبع برای آگاهی از احکام بیع نزد عرب، احادیث نبوی باشد که خبر از نهی برخی انواع بیع با تأیید برخی از انواع دیگر می‌دهد. در این روایات از حدود ۲۰ گونه متفاوت بیع سخن رفته که در آن دوران رایج بوده است و این خود نشان از گستردگی روابط اقتصادی آن عصر و ضرورت وجود مقرراتی برای تنظیم این روابط دارد.

در مروری بر دوره اسلامی با تکیه بر آنچه درباره پیشینه بیع گفته شد، قوانین مربوط به آن در صدر اسلام به گونه‌ای روشن‌تر درک می‌شود. نخست باید به تأکید قرآن بر احترام نمودن به عقود و عهود اشاره کرد، که در گزارشی که از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است، بیع مصدقی از آن معرفی شده است. در مقام تحدید و ابطال گونه‌هایی از بیع، به خصوص باید به

۱ عبدالمقصود، عبدالفتاح، ۱۳۷۱، امام علی (ع) تاریخ تحلیلی نیم قرن اول اسلام، ترجمه‌ی محمد مهدی جعفری، تهران، شرکت سهامی انتشار، ص ۲۵.

اصل حلیت بیع در برابر حرمت ربا اشاره کرده که تحریمی را در کنار اصل حلیت بیع مطرح ساخته است. لزوم گواه گرفتن هنگام داد و ستد (تبايع)، مگر درباره تجارت دستادست (نقدی)، مورد دیگری است که در آیه «دین» بیان گشته است. درباره رابطه بیع با امور عبادی، باید به پرهیز از بیع‌ها و تجارت هنگام حج در جاهلیت و صدر اسلام اشاره کرد که خود سبب نزول آیه‌ی مبنی بر جواز گردید. همچنین در قرآن کریم تصریح گردیده است که هنگام ندا کردن برای نماز جمعه، بیع را کنار گذاشته، به ذکر خدا بشتابید.

با ظهور اسلام، برخی از انواع بیع که در جاهلیت رواج داشت، ممنوع شد. از جمله باید به گونه‌هایی از بیع اشاره کرد که روش اعلام خرید در آنها از سوی شارع نقد شده است؛ همچون بیع ملامسه که در آن دست زدن به کالا توسط مشتری موجب لزوم بیع بود. بیشتر انواع بیعی که با ظهور اسلام از آنها نهی شد، دربردارنده‌ی گونه‌ای غرر برای طرفین معامله، شبهه ربا، یا مسلتزم گونه‌ای رفتار غیر اخلاقی در هنگام معامله بود. بدین سان، در دستورهایی که در این باره وارد آمد، در کنار تأکید بر عنصر تراضی، از فسادهای یاد شده بر حذر داشته شد، افزون بر این همه، به برخی موارد دیگر نیز در احادیث نبوی مربوط به بیع توجه شده است؛ از جمله: روشن ساختن اقسام گوناگون بیع ربوی، نهی از بیعهای رایج در دوره جاهلیت که مبتنی بر غرر و جهالت، و مصداقی از اکل مال به باطل بود، به بیان انواع گوناگون اشیائی چون میته و خمر که نمی‌توانست مبیع واقع شود. مهم‌ترین آن‌ها که در فقه اهل سنت به عنوان «اصول بیع» معرفی گشته، اینهاست: حدیث ربا، روایت ابن عباس درباره سلم، نهی پیامبر (ص) از بیع میوه پیش از «بدو صلاح» آن، نهی از بیع سهام پیش از قبض آن، و از دید برخی، نهی از بیع غرر.

در دوره‌های بعد، با گسترش سرزمین‌های اسلامی در محیط‌های فرهنگی متفاوتی چون ایران و روم، و فزونی یافتن نیازهای اجتماعی و اقتصادی، بحث از احکام بیع، هم از حیث میزان

۸۶. عبدالملکی، مهدی، ۱۳۸۹، اوصاف اسناد براتی در نظریه‌های حقوقی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۶۹.

۸۷. نوری، حسن، ۱۳۸۳، اصل عدم قابلیت استناد به ایرادات در اسناد تجاری، مجله الهیات و حقوق، شماره ۱۳.

ت: پایان‌نامه‌ها

۸۸. حیدری، مریم، ۱۳۸۸، خرید و فروش دین، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده حقوق دانشگاه شیراز.

۸۹. زارع، حسن، ۱۳۹۳، خرید دین در معاملات بانکی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه قم.

۹۰. سلاجقه، منصور، ۱۳۷۳، انتقال طلب و آثار آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

۹۱. صحرانورد، رضا، ۱۳۷۳، تبدیل تعهد و مصادیق آن در حقوق مدنی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس.

۹۲. غلامرضایی، فرشید، ۱۳۹۴، خرید و فروش دین و کاربرد آن در معاملات بانکی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت.